

KNJIŽNIČNE STORITVE ZA SLEPE, SLABOVIDNE IN ZA OSEBE Z MOTNJAMI BRANJA V SISTEMU SLOVENSКИH JAVNIH KNJIŽNIC

Eva Kodrič - Dačić

Oddano: 15. 7. 2011 – Sprejeto: 22. 8. 2011

Kratki znanstveni prispevek

UDK 026/027-056.262

Izveček

Namen: Knjižnice za slepe in slabovidne se od drugih vrst knjižnic razlikujejo po specifičnih storitvah, ki jih izvajajo za uporabnike s posebnimi potrebami. Čeprav so knjižnice za slepe v *Zakonu o knjižničarstvu* uvrščene med specialne javne knjižnice, v praksi niso ustrezno umeščene v sistem javnih knjižnic. Ministrstvo za kulturo je v nacionalnem program za kulturo do leta 2011 med drugim načrtovalo tudi vzpostavitev ustreznega statusa knjižnice za slepe v sistemu javnih knjižnic.

Metodologija/pristop: Center za razvoj knjižnic pri Narodni in univerzitetni knjižnici je izdelal analizo stanja in problematiko zagotavljanja storitev za slepe in slabovidne uporabnike v Sloveniji, predstavljene so uspešne prakse v tujini in zakonske osnove za izvajanje posameznih dejavnosti, povezanih z zagotavljanjem knjižničnega gradiva v ustreznih tehnikah, ter aktualne strokovne smernice za izvajanje knjižničnih storitev za to skupino uporabnikov. Na tej osnovi je bil izdelan koncept organizacije knjižnične dejavnosti za slepe in slabovidne, ki se bo izvajala kot javna služba.

Rezultati: Glede na obstoječe stanje je predlagan integriran sistem izvajanja knjižničnih dejavnosti za slepe, slabovidne in osebe z motnjami branja, ki ga usmerja osrednja knjižnica za slepe. Ta naj poleg osnovnih knjižničarskih nalog zagotavlja zadosten izbor gradiva v slepim in slabovidnim prilagojenih tehnikah ter na državni ravni koordinira storitve, namenjene tej skupini uporabnikov, ki se izvajajo v drugih vrstah knjižnic. Splošne knjižnice, ki jim zakon predpisuje izvajanje storitev za uporabnike s posebnimi potrebami, naj bi na tem področju še naprej ohranile iniciativo.

Izvirnost/uporabnost raziskave: Predlagani koncept osrednje knjižnice za slepe je usklajen s knjižničnim sistemom Slovenije in ga bo mogoče ob sodelovanju vseh deležnikov tudi uresničiti.

Ključne besede: sistemi javnih knjižnic, uporabniki s posebnimi potrebami, knjižnične storitve, knjižnice za slepe in slabovidne, Slovenija

KODRIČ-DAČIĆ, Eva. Library services for the blind, partially sighted, and print-disabled in the Slovenian public library system. *Knjižnica*, 55(2011)2-3, pp. 17-32

Short scientific article

UDC 026/027-056.262

Abstract

Purpose: Providing services to library users with special needs makes libraries for the blind and partially sighted different from other types of libraries. In spite of the *Slovenian Library Act* which defines them as special libraries providing public library service, they have not become a part of the public library system yet. The national program for culture issued by the Ministry of Culture in 2008 stated that the solution should be proposed by the year 2011.

Methodology/approach: The Centre for library system development at the National and University library made an analysis of the current state and identified the weaknesses of the Slovenian library system and services for the blind. The solutions and best practices from abroad, national legislation and professional guidelines for libraries serving the blind were also explored. The concept of providing library services to the blind as public services was elaborated.

Results: The Centre for library system development suggested an integrated system with the central library providing library services i.e. reproduction of library materials in alternative techniques, and directing other libraries in providing services and developing new activities for the blind. Public libraries, already providing services to users with special needs should be encouraged to seek their own solutions.

Originality/practical implications: The suggested concept of the national library for the blind is harmonized with the Slovenian library system and it could be realized with the cooperation of all the stakeholders involved.

Keywords: public library systems, users with special needs, library services, libraries for the blind and partially sighted, visually impaired, print-disabled, Slovenia

1 Študija o možnosti vzpostavitve ustreznega statusa knjižnice za slepe in slabovidne v sistemu javnih knjižnic

Med knjižnicami, ki v Sloveniji opravljajo svojo dejavnost kot javno službo, še vedno manjka pomemben element: (splošna) knjižnica za slepe in slabovidne. Dve knjižnici, ki sta posebej specializirani za slepe in slabovidne uporabnike: Knjižnica in fonoteka Minka Skaberne pri Zvezi društev slepih in slabovidnih Slovenije (v nadaljevanju ZDSSS) in Knjižnica Zavoda za slepo in slabovidno mladino, skrbita za člane društva ter za učence oziroma gojence zavoda. Prva je torej društvena, druga pa šolska knjižnica. Dejavnost prve, ki izvaja naloge splošne knjižnice za posebno skupino uporabnikov, je financirana iz sredstev, ki jih društvo sproti pridobiva na razpisih. Če bi primerjali njene vire glede na funkcije, ki jih knjižnica izvaja, z minimalnimi pogoji, ki so predpisani za javne splošne knjižnice, bi ugotovili, da je knjižnica nezadostno razvita: nima

zadostnega števila knjižničnih delavcev, pa tudi prirast gradiva v slepim in slabovidnim dostopnih tehnikah je preskromen. Slepim in slabovidnim so bolj kot uporabniki drugih vrst knjižnic odvisni od informacij in publikacij, ki jim jih lahko zagotovi le knjižnica. To dokazuje tudi število izposojenih knjig, ki je pri slepih in slabovidnih bistveno višje kot pri videčih bralcih.

Ker je bila umestitev knjižnice za slepe v sistem javnih knjižnic tudi ena izmed nalog Nacionalnega programa za kulturo 2008–2011 (Resolucija, 2008), je Ministrstvo za kulturo v novembru leta 2009 Narodni in univerzitetni knjižnici naročilo izdelavo študije. Nalogo je prevzel Center za razvoj knjižnic (CeZaR), ki je k raziskavi pritegnil še druge institucije: Zvezo društev slepih in slabovidnih Slovenije ter Zavod za slepo in slabovidno mladino (ZSSM). Projektna skupina¹ je do avgusta 2010 izdelala študijo *Vzpostavitev ustreznega statusa knjižnice za slepe in slabovidne v sistemu javnih knjižnic* (Kodrič - Dačić et al., 2010), katere rezultat je predlog ustanovitve knjižnice za slepe, slabovidne in za osebe z motnjami branja. V članku so povzete ugotovitve študije ter predlog organizacije osrednje knjižnice za slepe, ki bi svojo dejavnost izvajala kot javno službo.

2 Potencialni uporabniki knjižnice za slepe in slabovidne

V Sloveniji žal nimamo točnega podatka o številu oseb, ki zaradi problemov z vidom potrebujejo posebne storitve knjižnice za slepe. Po grobih ocenah naj bi bilo v Sloveniji približno 10.000 slepih in slabovidnih oseb, vendar bi za potrebe knjižnične dejavnosti, tej skupini morali prišteti še osebe z motnjami branja (dislektiki, ljudje s poškodbami možganov ...) ter starejše prebivalce, ki imajo ohranjenega nad 30 % vida, vendar zaradi starostne oslabelosti ne morejo več spremljati televizijskih programov ter brati knjig, ki so natisnjene za populacijo z zdravim vidom.

O potrebah potencialnih uporabnikov knjižnice za slepe in s tem povezanim obsegom storitev knjižnice lahko sklepamo na osnovi podatkov, ki jih imamo o članih ZDSSS. Teh je bilo v letu 2010 nekaj čez 4000 (oziroma 0,2 % prebivalstva Slovenije). Generacijsko, izobrazbeno in interesno so heterogena skupina: člani dosegajo vse stopnje izobrazbe, po Sloveniji so enakomerno porazdeljeni, njihovo število pa se veča s starostjo, saj jih je kar 53 % starejših od 65 let. Spola sta v vseh starostnih skupinah enakovredno zastopana, seveda

¹ V projektni skupini so sodelovali: Eva Kodrič - Dačić (vodja projekta), Branka Badovinac, Dušan Brešar, Mitja Čander, Robert Hrovat Merič, Kristina Janc, Nina Schmidt, Dušan Sterle, Damjana Vovk in Tomaž Wraber.

se v skupini nad 65 let sorazmerno poveča število žensk. Ta relativno visoka starost članov je med drugim tudi razlog, da ima kar 68 % slepih in slabovidnih status upokojenca. Ker je v Sloveniji delež prebivalstva nad 65 let iz leta v leto večji, se obenem večja tudi število slepih in slabovidnih oseb.

3 Knjižnična dejavnost za slepe in slabovidne v Sloveniji

Trenutno sta za knjižnično dejavnost za slepe in slabovidne v Sloveniji specializirani dve knjižnici: Knjižnica in fonoteka Minka Skaberne pri ZDSSS in Knjižnica v Zavodu za slepo in slabovidno mladino v Ljubljani (v nadaljevanju ZSSML). Prva ima status društvene, specialne knjižnice, druga pa je šolska knjižnica. Obe knjižnici sta glede na zahteve *Pravilnika o pogojih za izvajanje knjižnične dejavnosti kot javne službe* nerazviti. V nasprotju z *Zakonom o knjižničarstvu*, ki uvršča knjižnice za slepe med specialne knjižnice, ki izvajajo knjižnično dejavnost kot javno službo, je knjižnica pri ZDSSS društvena knjižnica in formalno torej ne izvaja knjižnične dejavnosti kot javne službe (morala bi biti ustanovljena kot javni zavod, delovati v okviru javnega zavoda oziroma pridobiti koncesijo za izvajanje knjižnične dejavnosti kot javne službe).

Storitve za slepe in slabovidne prebivalce razvijajo in nudijo tudi druge knjižnice, ki opravljajo knjižnično dejavnost kot javno službo. Na področju visokošolskih knjižnic je NUK že leta 1998 poskusila organizirati center za slepe in slabovidne študente, za kar je priskrbelo potrebno opremo in večje število zvočnih knjig. Številne aktivnosti za to populacijo izvajajo tudi splošne knjižnice, saj jih k temu zavezuje *Zakon o knjižničarstvu* (2001). Več splošnih knjižnic kupuje gradivo v povečanem tisku, zvočne knjige, nekatere so opremljene tudi z (elektronskimi) povečevalnimi lupami. Knjižnice poročajo, da je zanimanje za knjige v povečanem tisku konstantno. Zvočne knjige pa se praviloma izposojajo le kot novitete, saj zanimanje zanje kmalu po nakupu upade. Knjižnice ugotavljajo, da slepi praktično ne prihajajo v splošne knjižnice, pač pa si gradivo zanje izposojajo svojci.

Knjižnice izobražujejo zaposlene za delo s slepimi in slabovidnimi uporabniki ter dislektiki. V zadnjih letih je bilo v organizaciji NUK izvedenih več tečajev. Namero, izvajati storitve za uporabnike s posebnimi potrebami, dokazuje tudi *Novomeška deklaracija*, ki so jo leta 2005 sprejele splošne knjižnice (Kakovostno, 2005).

4 Založniška dejavnost za slepe in slabovidne

Specifična dejavnost, po kateri se knjižnice za slepe in slabovidne razlikujejo od drugih vrst knjižnic, je izdelovanje publikacij v tehnikah, ki so dostopne njihovim uporabnikom. Večina publikacij, ki so izdelane v specifičnih oblikah zapisov (zvočni zapis, tisk v brajici, povečani tisk ...) bodisi ni zanimiva za širši krog uporabnikov (publikacije v brajici) ali pa jih neinvalidi zaradi avtorskoprnih omejitev celo ne smejo uporabljati (na primer zvočne knjige, ki so izdelane za slepe in slabovidne), zato se pri izdelavi gradiva v prilagojenih tehnikah ni mogoče opreti na komercialno proizvodnjo. Sicer se slovenski založniki odločajo za izdajanje zvočnih knjig, vendar je število teh naslovov tako skromno, da se morajo slepi in slabovidni zanašati predvsem na lastne vire. Največ tovrstnega gradiva pripravijo na ZDSSS, ki skrbi za produkcijo zvočnih knjig in revij, za tisk knjig in periodike v brajici, za konverzijo tekstov v digitalni zapis ter za izdajanje časopisa v povečanem tisku. V letu 2009 je bilo pod okriljem ZDSSS izdelanih 195 leposlovnih zvočnih knjig in 66 učbenikov (v celoti je bilo v Sloveniji tega leta izdanih 330 zvočnih knjig). V brajici je bilo natisnjenih 31 leposlovnih del ter 5 učbenikov oziroma strokovnih del. Izdajali so tri časopise v zvočnem zapisu (*Dita*, *Obzorje*, *Rikoss*), štiri v digitalnem zapisu (*Moj prijatelj*, *Obzornik za ženo in družino*, *Sodelavci v Ljubezni*, *Rikoss*) ter tri v brajici. Časopisa *Moj prijatelj* in *Obzornik za ženo in družino* izhajata tudi v povečanem tisku. Založniška dejavnost ZSSML je bila omejena na izdelavo učbenikov v brajici za osnovne in srednje šole (letno izdajo v prilagojenih oblikah 10 naslovov učbenikov) (Kodrič - Dačić et al., 2010, str. 44–59).

5 Možnosti izkoriščanja elektronskih virov za slepe in slabovidne

Elektronsko okolje in elektronski viri prinašajo slepim in slabovidnim nove možnosti dostopa do informacij. Digitalizirane zapise zvočnih knjig in tekstov je mogoče sicer z lahkoto razmnoževati in distribuirati, vendar so možnosti dostopa in uporabe elektronskih virov za slepe in slabovidne kljub vsemu omejene. Gradivo, ki ga knjižnice marljivo digitalizirajo, je lahko slepim nedostopno, saj pogosto uporabljenega PDF formata, programi, ki sintetizirajo zvok, ne morejo dekodirati. Tudi spletne strani morajo biti posebej prilagojene, če hočemo, da se slepi in slabovidni hitro in brez težav orientirajo na njih (Kodrič - Dačić et al., 2010, str. 60–62).

6 Možnosti, ki jih slepim in slabovidnim dajejo aktualni pravni predpisi

Slepi in slabovidni imajo (kot invalidi) z ustavo zagotovljene pravice do šolanja ter usposabljanja za delo in dejavno življenje v družbi. Tako šolanje kot tudi usposabljanje za delo naj bi bilo financirano iz javnih sredstev (Ustava, 1991, čl. 52). *Zakon o knjižničarstvu*, ki ureja knjižnično dejavnost kot javno službo, posebej predpisuje storitve za uporabnike knjižnic s posebnimi potrebami in v 31. členu celo omenja knjižnice za slepe. Vendar je knjižnica napačno umeščena med specialne knjižnice². V knjižnici, ki izvaja storitve za slepe in slabovidne, prevladujejo sicer specifične vrste gradiva, vendar ima ta glede na potrebe svojih uporabnikov enake naloge kot katerakoli splošna knjižnica. Ker služi specifični skupini uporabnikov (tako kot na primer Pionirska knjižnica) jo uvrščamo med specializirane splošne knjižnice. Edina naloga, po kateri se sicer razlikuje od drugih knjižnic, je reproduciranje gradiva v slepim in slabovidnim dostopnih tehnikah – knjižnica mora namreč večino gradiva, ki ga nudi uporabnikom, izdelati kar sama.

Izdelovanje oziroma reproduciranje publikacij v slepim in slabovidnim dostopnih tehnikah (zvočne knjige, knjige v brajici, elektronski zapisi) omogoča 51. člen *Zakona o avtorski in sorodnih pravicah* (2006). S soglasjem nosilca avtorskih pravic lahko knjižnica za slepe in slabovidne izdela 3 izvode tiskanega naslova v ustreznih tehnikah. Knjižnica in fonoteka Minka Skaberne nosilec avtorskih pravic ne plačuje nadomestila, vendar je uporaba reproduciranega gradiva omejena le na člane ZDSSS oziroma na člane knjižnice, kar pomeni, da te publikacije niso dostopne drugim osebam z motnjami branja oziroma videčim.

Distribucija publikacij, namenjenih slepim in slabovidnim, je po *Zakonu o poštnih storitvah* (2009) oziroma *Splošnih pogojih izvajanja univerzalne poštnih storitve* (2004) oproščena poštnine. Knjižnica pri ZDSSS zato na osnovi telefonske ali pisne zahteve brezplačno dostavlja gradivo slepim domov, kar je verjetno tudi eden od razlogov, da slepi le izjemoma obišejo splošno knjižnico v svojem okolju.

2 *Specialno knjižnico razumemo kot knjižnico, ki ima specializirano literaturo za potrebe strokovnega dela ustanove, v kateri deluje. V tem smislu bi bila knjižnica za slepe, kot je definirana v zakonu, knjižnica s strokovno literaturo na tematiko slepote in slabovidnosti, ter bi bila v prvi vrsti namenjena strokovnjakom, ki se ukvarjajo s to problematiko.*

7 Modeli organiziranja knjižničnih storitev za slepe in slabovidne v svetu³

V okviru študije smo ugotavljali, kako posamezne države izvajajo knjižnične storitve za slepe, slabovidne oziroma osebe z motnjami branja. Primerjava praks v 14 državah (Ciper, Črna gora, Danska, Estonija, Hrvaška, Irska, Nizozemska, Slovaška, Švedska, Švica, Velika Britanija, Avstralija, Kanada in ZDA) je pokazala, da se načini organizacije izvajanja teh storitev razlikujejo od države do države. Večinoma temeljijo na osrednji knjižnici za slepe, ki je bodisi nacionalna oz. osrednja javna knjižnica⁴ ali društvena knjižnica. Ta lahko sama izvaja knjižnično dejavnost za slepe in slabovidne oziroma se pri tem povezuje še z drugimi vrstami knjižnic. Zelo posplošeno lahko razlikujemo med tremi modeli organizacije knjižnične dejavnosti za slepe in slabovidne: centraliziranim sistemom z osrednjo knjižnico za slepe in slabovidne, ki praviloma izvaja storitve za končnega uporabnika (Danska, Slovaška, Hrvaška); kombiniranim sistemom, kjer knjižnice za slepe proizvajajo gradivo v slepim in slabovidnim dostopnih tehnikah, za distribucijo gradiva pa poskrbi mreža splošnih knjižnic (Švedska, Nizozemska) ter integriranim sistemom, kjer se uporablja mreža splošnih knjižnic kot dopolnilo storitvam specializiranih knjižnic/agencij/ustanov za slepe in slabovidne (Kanada, Velika Britanija, Avstralija).

8 Strokovna izhodišča za izvajanje knjižničnih storitev za slepe in slabovidne

Mednarodna zveza knjižničarskih združenj IFLA in nacionalna združenja bibliotekarjev oziroma knjižnic so oblikovala vrsto priporočil za izvajanje knjižnične dejavnosti za slepe in slabovidne. Smernice za izvajanje knjižničnih storitev za slepe in slabovidne so lahko del splošnih navodil za delo z uporabniki s posebnimi potrebami (kot je na primer slovenska *Novomeška deklaracija*) ali pa se obračajo neposredno na to skupino, na primer Iflina priporočila za izvajanje knjižničnih storitev za uporabnike brajice iz leta 1998, priporočila za oblikovanje in izdelavo integriranih digitalnih knjižničnih sistemov iz leta 2005 in *Knjižnice za slepe v informacijski dobi – smernice za razvoj* (Kavanagh in Christensen Sköld, 2010).

3 Podrobneje o rezultatih študije tudi v pričujoči številki revije *Knjižnica v prispevku D. Vovk in B. Badovinac*.

4 Nacionalne knjižnice za slepe imajo Črna gora, Estonija, Hrvaška, Slovaška, ZDA, Švedska in Danska.

Strokovni dokumenti izhajajo iz pravice vsakega državljana do dostopa do informacij in publikacij ter priporočajo sodelovanje med knjižnicami in organizacijami oziroma društvi slepih in slabovidnih. Pri oblikovanju knjižničnih zbirk za slepe in slabovidne je treba v okviru strategije knjižnice slediti željam slepih in slabovidnih uporabnikov, pri tem pa je treba pri izdelavi in uporabi gradiva v slepim in slabovidnim prilagojenih oblikah dosledno upoštevati tudi eventualne avtorskopravne zahteve. Ni treba posebej poudarjati, da morajo knjižnice poskrbeti za usposabljanje delavcev za delo s to skupino uporabnikov.

9 Problematika izvajanja knjižničnih storitev za slepe in slabovidne v Sloveniji

Pri pregledu izvajanja knjižnične dejavnosti za slepe in slabovidne v Sloveniji so bile ugotovljene pomanjkljivosti in slabosti, ki bi jih bilo potrebno odpraviti. Knjižnici, ki izvajata knjižnično dejavnost za slepe in slabovidne, nista ustrezno razviti. Knjižnica Zavoda za slepe in slabovidno mladino je bila leta 2002 ocenjena za nerazvito, saj ni izpolnjevala minimalnih pogojev za šolsko knjižnico, določenih v *Pravilniku o pogojih za izvajanje knjižnične dejavnosti kot javne službe* (2003). V zadnjih dveh letih, potem ko je bila v knjižnici zaposlena strokovna delavka, se stanje v knjižnici hitro izboljšuje. Knjižnica ZDSSS je društvena knjižnica in ne izvaja knjižnične dejavnosti kot javne službe. Glede na število potencialnih uporabnikov (10.000 – če upoštevamo oceno o vseh, ki bi jih potrebovali njene storitve) ima premalo zaposlenih (2 knjižničarja), premajhen prirast gradiva in neustrezne prostore. Manjka ji ustrezna tehnična in programska oprema za reprodukcijo publikacij v slepim in slabovidnim prilagojenih tehnikah. Zato tehnična kakovost avdio posnetkov ni na ustrezni ravni. Zaradi pomanjkanja sredstev knjižnica ne more vpeljati sodobnih, kakovostnih formatov za reprodukcijo gradiv (npr. DAISY). Storitve knjižnice se ne morejo posluževati uporabniki z motnjami branja (na primer dislektiki ...), ki nimajo statusa invalida, vendar so publikacije v tehnikah, prilagojenih za slepe in slabovidne, tudi zanje pogosto edina možna oblika sprejemanja informacij.

Sodelovanje knjižnic, ki izvajata storitve za slepe in slabovidne, bi moralo biti formalizirano, kar bi gotovo olajšalo koordinacijo dela med njima. Sistemsko bi bilo treba urediti tudi preskrbo slepih in slabovidnih učencev in dijakov, ki se šolajo v lokalnih šolah z učbeniki, njihovim profesorjem pa zagotoviti tiflopedagoško literaturo. Nerešeno je tudi arhiviranje oziroma trajno hranjenje tiskanih publikacij in elektronskih virov. Knjižnici za slepe se ne povezujeata z ustanovami, ki imajo večje zbirke gradiva, dostopnega v elektronski obliki. Slepi in slabovidni premalo izkoriščajo že obstoječe možnosti, kar kaže na nezadostno promocijo na eni in premajhno usposobljenost na drugi strani.

Tako stanje je razumljivo, saj je financiranje obeh knjižnic za slepe in slabovidne nezadostno in neustrezno. Ministrstvu, pristojni za izobraževanje, bi morali v celoti prevzeti financiranje knjižničnih storitev, ki jih v procesu šolanja potrebujejo slepi in slabovidni, vključno s pripravo učbenikov in študijske literature, medtem ko bi financiranje nalog iz 2. člena *Zakona o knjižničarstvu* moralo biti urejeno programsko, saj projektno financiranje ne zagotavlja kontinuiranega razvoja.

Žal tudi prizadevanja splošnih knjižnic pogosto ostajajo brez pričakovanega odziva, saj se slepi in slabovidni njim namenjenih dejavnosti ne poslužujejo v zadostni meri. Projekti, ki jih izvajajo splošne knjižnice, pogosto nastajajo brez potrebnega sodelovanja s knjižnico za slepe in slabovidne pri ZDSSS, saj ta nima dovolj zaposlenih, da bi zagotavljala svetovanje oziroma vodila razvoj na tem področju na državni ravni. Učinki projektov splošnih knjižnic tudi niso ustrezno ovrednoteni.

10 Predlog koordiniranega izvajanja storitev za slepe, slabovidne in za osebe z motnjami branja v sistemu javnih knjižnic

V okviru dejavnosti javnih knjižnic je treba torej razviti celostni sistem knjižničnih storitev, ki bo slepim, slabovidnim in osebam z motnjami branja zagotavljal podporo in pomoč pri vseh stopnjah formalnega izobraževanja, dostop do publikacij razvedrilnega značaja, predvsem pa zanje razviti dejavnosti, namenjene vseživljenjskemu učenju. Glede na starost teh prebivalcev, bo treba posvetiti posebno pozornost usposabljanju za uporabo računalniške opreme in za informacijsko opismenjevanje⁵.

Uvesti bo treba sodobne formate za digitalni zapis informacij (DAISY) ter ozaveščati javnost za oblikovanje slepim in slabovidnim dostopne spletne strani. Spletne strani javne uprave, javnih zavodov ipd. pa bi morale biti zanje obvezno prilagojene. Možnost za dostop do aktualnih besedil predstavljajo tudi teksti, katerih izdajo subvencionira Javna agencija za knjigo Republike Slovenije (JAK). Podobno kot je že bila uveljavljena praksa s strokovnimi in znanstvenimi serijskimi publikacijami, ki jih je subvencionirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) (sedaj to izvaja JAK), bi lahko tudi založniki teh tekstov dostavljali digitalne kopije repozitoriju knji-

5 *Uporaba elektronskih virov je odvisna tudi od usposobljenosti slepih in slabovidnih za dostopanje do spleta. Podatek, da samo 5 % članov ZDSSS uporablja informacijski sistem EIS (geslo za dostop je imelo leta 2010 sicer 551 članov društva, vendar jih je v prvi polovici leta le 297 to geslo tudi aktiviralo), kaže na to, da so slepi in slabovidni premalo usposobljeni za uporabo spleta oziroma da nimajo potrebne opreme.*

žnice za slepe in slabovidne. Slabovidnim pa se ponujajo dodatne možnosti dostopa do gradiv tudi z elektronskimi čitalniki.

Pravni akti torej že anticipirajo izvajanje knjižnične dejavnosti za slepe in slabovidne v okviru javne službe in nudijo zakonsko osnovo za oblikovanje knjižnice za slepe in slabovidne kot javnega zavoda. Pri tem bi morala država prevzeti financiranje dejavnosti knjižnice iz 2. člena *Zakona o knjižničarstvu* (zbiranje, obdelovanje, hranjenje in posredovanje knjižničnega gradiva, zagotavljanje dostopa do knjižničnega gradiva in elektronskih publikacij, izdelovanje katalogov itd.) ter zagotoviti sredstva za izdelavo učbenikov in študijske literature v slepim in slabovidnim prilagojenih tehnikah.

Glavnino dejavnosti splošne knjižnice za slepe in slabovidne izvaja danes knjižnica pri ZDSSS. Splošne knjižnice se sicer na tem področju močno angažirajo, vendar so odzivi slepih in slabovidnih uporabnikov slabi. Očitna je potreba po celostnem in koordiniranem izvajanju storitev za slepe in slabovidne v okviru izvajanja knjižnične dejavnosti kot javne službe.

Na osnovi ugotovljenega stanja in problemov, izkušenj v tujini, strokovnih knjižničarskih rešitev ter pravnih osnov, ki jih daje obstoječa slovenska zakonodaja, bi bila najustreznejša rešitev osrednja knjižnica za slepe in slabovidne, ki bi neposredno izvajala storitve za slepe, slabovidne ter za osebe z motnjami branja. Pri tem bi delovala kot nacionalni center za to področje, saj bi koordinirala dejavnosti drugih javnih knjižnic (šolskih, splošnih, visokošolskih), ki jih izvajajo za uporabnike s tovrstnimi posebnimi potrebami.

10.1 Integrirani model izvajanja knjižničnih storitev

Glede na stanje in dosednji razvoj knjižničnih storitev za slepe in slabovidne v Sloveniji ter upoštevajoč aktualno zakonodajo se zdi najustreznejša uvedba integriranega modela izvajanja knjižnične dejavnosti za slepe in slabovidne kot javne službe. Ta model anticipira osrednjo oziroma nacionalno knjižnico za slepe in slabovidne, ki je tesno povezana z drugimi knjižnicami, ki izvajajo knjižnično dejavnost kot javno službo. Njene naloge bi bile poleg izvajanja osnovnih storitev knjižnic in reproduciranja gradiva v tehnikah, dostopnih slepim in slabovidnim, tudi spodbujanje, vodenje, razvoj in koordinacija knjižničnih dejavnosti, namenjenih tej populaciji na področju cele Slovenije. Splošne knjižnice bi v tem sistemu sodelovale pri distribuciji gradiva ter kot samostojni akterji pri izvajanju in promociji knjižničnih storitev za slepe in slabovidne. Njihove aktivnosti na tem področju pa bi morale biti usklajene s strategijo nacionalne knjižnice za slepe.

Ker izvaja glavnino knjižnične dejavnosti za slepe in slabovidne knjižnica pri ZDSSS, je smiselno, da se ta knjižnica razvije v osrednjo knjižnico za slepe.

Osrednja knjižnica za slepe bo sodelovala tudi z drugimi vrstami knjižnic in svetovala pri storitvah, namenjenih slepim in slabovidnim. Tudi splošne knjižnice imajo na področju dela s slepimi in slabovidnimi uporabniki že veliko izkušenj. Izvajanje dejavnosti za uporabnike s posebnimi potrebami jim nalaga *Zakon o knjižničarstvu*, znotraj knjižnične mreže pa je predvidena tudi koordinacija dejavnosti, ki naj bi jo izvajale osrednje območne knjižnice. Umeščenost splošnih knjižnic v lokalno okolje zagotavlja boljši stik z uporabniki iz starostne skupine nad 65 let, ki naj jim knjižnica z ustreznim gradivom in storitvami pomaga, da bodo ohranili svoje bralne navade tudi potem, ko bo njihov vid okrnjen, ter boljše sodelovanje z drugimi ustanovami in subjekti, ki v lokalnem okolju izvajajo storitve za slepe in slabovidne uporabnike.

Knjižnica Zavoda za slepo in slabovidno mladino bi morala, seveda opremljena vsaj v okvirih minimalnih standardov javne službe, ohraniti svoj status in naloge. Z osrednjo knjižnico za slepe bi morala formalno razmejiti obveznosti in storitve, povezane z izdelovanjem učbenikov in druge obvezne literature za dijake v osnovni in srednji šoli. V sodelovanju z osrednjo knjižnico bi morala razviti sistem zagotavljanja prilagojenega gradiva slepim in slabovidnim, ki so se odločili za šolanje v lokalnem okolju, kakor tudi zagotavljanja aktualne tiflopedagoške literature za njihove učitelje.

Osrednjo knjižnico za slepe lahko po vzoru drugih držav poimenujemo "nacionalna knjižnica za slepe", vendar moramo pojem nacionalna knjižnica razumeti v funkcionalnem pomenu; torej le kot knjižnico, ki izvaja določene storitve na ozemlju cele države, vendar brez nalog, ki so sicer tipične za nacionalno knjižnico, kot jo definira uveljavljena klasifikacija knjižnic.

10.2 Potencialni uporabniki osrednje (nacionalne) knjižnice za slepe in gradiva v slepim in slabovidnim prilagojenih tehnikah

Osrednja knjižnica za slepe naj bi služila slepim, slabovidnim in osebam z motnjami branja (ang. print-disabled). Razširjena definicija potencialnih uporabnikov knjižnice je nujna, saj bi bilo potrebno zagotoviti storitve, predvsem pa gradivo, reproducirano v ustreznih tehnikah, vsem državljanom, ki ne morejo brati konvencionalnih tiskanih tekstov.

Nova definicija, ki bo razširila število potencialnih uporabnikov knjižnice, bo seveda odprla problem uporabe gradiva v prilagojenih tehnikah. Po veljavni zakonodaji je mogoče reproduciranje in distribuiranje dela brez prenosa ustrezne materialne avtorske pravice le za invalidne osebe.

10.3 Tipološka umestitev knjižnice

Ustrezna klasifikacija knjižnice za slepe in slabovidne ni le formalizem, temveč ima konkretne, praktične posledice za ustanavljanje in delovanje osrednje knjižnice za slepe. Veljavni predpisi namreč določajo ustanovitelja, financiranje in minimalne pogoje za izvajanje knjižnične dejavnosti kot javne službe ločeno po posameznih vrstah knjižnic.

Zakon o knjižničarstvu uvršča knjižnice za slepe med specialne knjižnice, kar je s strokovnega stališča napačno, saj specialne knjižnice s svojo specializirano knjižnično zbirko služijo konkretnim delovnim in raziskovalnim potrebam institucije. Potencialni uporabniki knjižnice za slepe pa so heterogena skupina prebivalcev, ki jih s stališča izvajanja knjižničnih storitev družijo le nezmožnost uporabe običajnih tiskanih publikacij ter večje težave pri dostopanju do knjižnice, do informacij o storitvah knjižnice ter o njenem gradivu.

Knjižnica za slepe je glede na svoje naloge splošna knjižnica, ker bo zadovoljevala izobraževalne, kulturne in informacijske potrebe ter potrebe po zabavi in sprostitvi določene populacije. Njena knjižnična zbirka bo specializirana samo v formalnem pogledu (specifični nosilci zapisa informacij), vsebinsko pa bo, kot je to značilno za splošne knjižnice, poskušala zajeti vso raznolikost potreb svojih potencialnih uporabnikov. V strokovnem kontekstu moramo zato knjižnico za slepe označiti kot specializirano splošno knjižnico.

10.4 Status knjižnice in financiranje njene dejavnosti

Knjižnica za slepe naj v skladu z veljavnim *Zakonom o knjižničarstvu* izvaja knjižnično dejavnost kot javno službo. To pomeni, da mora biti samostojen javni zavod, del javnega zavoda ali pa mora za to dejavnost pridobiti koncesijo. Glede na konkretne razmere v Sloveniji in pretekle izkušnje, je najustreznejša oblika samostojen javni zavod. Ustanovitelja zavoda bi bila lahko, po vzoru sosednje Hrvaške, Ministrstvo za kulturo in ZDSSS.

Knjižnica mora imeti, vsaj v delu, ki se nanaša na izvajanje knjižničnih storitev (*Zakon*, 2001, čl. 2 in 16), zagotovljeno programsko financiranje, ki bo omogočalo njeno redno delovanje. Glede financiranja je v skladu s pristojnostmi različnih subjektov možen naslednji razrez:

- Ministrstvo za kulturo: financiranje nalog iz 2. in 16. člena *Zakona o knjižničarstvu*,
- ZDSSS: založniška dejavnost: reproduciranje publikacij v tehnikah, dostopnih slepim in slabovidnim,

- Ministrstvo za šolstvo in šport: izdelava in distribucija učbenikov in tiflopedagoške literature,
- Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo: izdelava učbenikov in študijske literature za slepe in slabovidne študente.

10.5 Naloge osrednje knjižnice za slepe

Osrednja knjižnica bo izvajala dejavnosti, ki po *Zakonu o knjižničarstvu* sodijo v okvir javne službe splošnih knjižnic, izdelovala gradivo v slepim in slabovidnim prilagojenih tehnikah, skrbela za izgradnjo digitalne knjižnice in za implementacijo s tem povezanih novih tehnoloških rešitev, izvajala bo naloge centra za koordinacijo in razvoj knjižničnih storitev za slepe in slabovidne ter za osebe z motnjami branja.

V prvi sklop dejavnosti sodijo osnovne naloge knjižnic (zbiranje, obdelovanje, hranjenje in posredovanje knjižničnega gradiva, zagotavljanje dostopa do knjižničnega gradiva in elektronskih publikacij, izdelovanje knjižničnih katalogov, podatkovnih zbirk in drugih informacijskih virov, posredovanje bibliografskih in drugih informacijskih proizvodov in storitev, sodelovanje v medknjižnični izposoji in posredovanju informacij, pridobivanje in izobraževanje uporabnikov ...) ter specifične naloge splošnih knjižnic (seznanjanje uporabnikov z novitetami, sodelovanje v vseživljenjskem izobraževanju, organizacija prireditev, namenjenih spodbujanju bralne kulture, in drugih kulturnih prireditev, promocija storitev ter zagotavljanje dostopnosti in uporabe gradiv javnih oblasti, ki so splošno dostopna na elektronskih medijih v tehnikah, dostopnih slepim, slabovidnim in osebam z motnjami branja).

Dejavnosti, ki so povezane z zagotavljanjem gradiva uporabnikom knjižnice v dostopnih tehnikah, obsegajo reproduciranje in prilagajanje gradiva v formatih, ki so prilagojeni slepim in slabovidnim ter osebam z motnjami branja, distribucijo gradiva končnim uporabnikom in knjižnicam, trajno hranjenje gradiva, ki je posneto oziroma reproducirano v tehnikah, prilagojenih za slepe, koordinacija oziroma zagotavljanje učbenikov in študijskega gradiva za izobraževanje slepih in slabovidnih ter oseb z motnjami branja na vseh stopnjah izobraževanja ter zagotavljanje dostopa do tiflopedagoške literature uporabnikom (pedagoškim delavcem, staršem ...) v okoljih, v katerih se pojavljajo slepi in slabovidni ter osebe z motnjami branja.

Izgradnja digitalne knjižnice in skrb za implementacijo novih tehnoloških rešitev vključuje zbiranje elektronskih publikacij, digitalizacijo analognih publikacij ter obdelavo tega gradiva, vzpostavitev in vzdrževanje repozitorija

za dolgotrajno hranjenje publikacij v digitalni obliki, spremljanje, implementacijo in promocijo novih tehnologij za reproduciranje gradiva v tehnikah, ki so dostopne slepim, slabovidnim in osebam z motnjami branja, usposabljanje uporabnikov knjižnice za uporabo novih tehnologij, zagotavljanje in spoštovanje ustreznih avtorskopравnih rešitev pri digitalizaciji gradiva za potrebe uporabnikov knjižnice.

Kot center za koordinacijo in razvoj knjižničnih storitev za slepe in slabovidne ter za osebe z motnjami branja pa bo knjižnica koordinirala izvajanje in razvoj storitev za slepe in slabovidne ter osebe z motnjami branja v sistemu javnih knjižnic, spremljala in uvajala novosti za izdelavo in distribucijo publikacij v slepim in slabovidnim prilagojenih tehnikah, svetovala knjižnicam, ki izvajajo knjižnično dejavnost kot javno službo, v zvezi s storitvami za slepe, slabovidne ter za osebe z motnjami branja, zastopala interese in prizadevanja slepih, slabovidnih in uporabnikov z motnjami branja za lažje dostopanje do publikacij in informacij v dogovorih z založniki in javnimi oblastmi ter skrbela za implementacijo zakonskih rešitev, ki bodo slepim, slabovidnim in osebam z motnjami branja zagotavljale ustrezne knjižnične storitve ter jim omogočale enakopraven dostop do publikacij in informacij.

11 Uresničitev predloga

Koncept organizacije izvajanja knjižničnih storitev za slepe, slabovidne in osebe z motnjami branja je tako izdelan in ga bo mogoče realizirati v sodelovanju organizacij slepih in slabovidnih, knjižnic, ki opravljajo javno službo, predvsem pa subjektov, katerih naloga je skrb za usposabljanje invalidov, zagotavljanje večjih zaposlitvenih možnosti na trgu dela ter zagotavljanje večje socialne vključenosti teh skupin prebivalcev.

Seveda ni pričakovati, da bi bil predlog realiziran takoj in v celoti – glede na interese ciljne skupine bodo verjetno postopno realizirani posamezni deli tega projekta. Ne glede na to, kaj in kako bo tekla realizacija, pa bi morali težiti k organizaciji knjižnične dejavnosti za slepe, slabovidne in osebe z motnjami branja v okvirih javne službe, saj le redno financiranje zagotavlja razvoj, ki ga to področje knjižničarstva potrebuje prav tako ali še bolj kot ostale vrste knjižnic. Gospodarska kriza ne bi smela biti razlog za zastoj dejavnosti na tem področju, posebej še, ker gre za realizacijo določb, ki jih je *Zakon o knjižničarstvu* predpisal že leta 2001.

Navedeni viri

1. Kakovostno preživljanje prostega časa: splošna knjižnična pravica [»Novomeška deklaracija«]. (2005). *Knjižničarske novice*, 15 (10), 2 str. Dostopno tudi na: <http://www.nuk.uni-lj.si/knjiznicarskenovice/pdf/oktober2005-priloga1.pdf>
2. Kavanagh, R. in Christensen Sköld, B. (Ur.). (2010). *Knjižnice za slepe v informacijski dobi: smernice za razvoj*. Ljubljana: ZBDS.
3. Kodrič - Dačić, E., Badovinac, B., Brešar, D., Čander, M., Hrovat Merič, R., Janc, K., Schmidt, N., Sterle, D., Vovk, D. in Wraber, T. (2010). *Vzpostavitev ustreznega statusa knjižnice za slepe in slabovidne v sistemu knjižnic*. Ljubljana: NUK. Pridobljeno 15. 6. 2011 s spletne strani: http://cezar.nuk.uni-lj.si/common/files/studije/knjiznica_za_slepe_in_slabovidne.pdf
4. Pravilnik o pogojih za izvajanje knjižnične dejavnosti kot javne službe. (2003). *Uradni list RS*, št. 73.
5. Resolucija o Nacionalnem programu za kulturo 2008–2011 (ReNPK0811). (2008). *Uradni list RS*, št 35.
6. Splošni pogoji izvajanja univerzalne poštno storitve. (2004). *Uradni list RS*, št. 58.
7. Ustava Republike Slovenije (URS). (1991). *Uradni list RS*, št. 33.
8. Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (ZASP-UPB2). (2006). *Uradni list RS*, št. 44.
9. Zakon o knjižničarstvu (ZKnj-1). (2001). *Uradni list RS*, št. 87.
10. Zakon o poštnih storitvah (ZPSto-2). (2009). *Uradni list RS*, št. 51.

Dr. Eva Kodrič - Dačić je vodja Centra za razvoj knjižnic pri Narodni in univerzitetni knjižnici.

Naslov: Turjaška 1, 1000 Ljubljana

Naslov elektronske pošte: eva.kodric-dacic@nuk.uni-lj.si